

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARI ÜZERİNE *

Hülya Ercan

Öz

Türkiye’de kökleri 1940’lara dayanmasına karşın, özellikle 1980’li yıllardan sonra büyük bir gelişim gösteren sivil toplum örgütleri sosyal yaşamda/kamusal alanda etkili özne olmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, sayıları giderek artan bu örgütlerin çeşitli çıkar grupları ve farklı siyasal çevreler tarafından özsel amaçlarının dışında kullanılmaları konuya ilişkin ciddi tartışmaların yaşanmasına yol açmaktadır.

Çalışmamızın temel amacı, çeşitli çıkar grupları ve farklı siyasal çevrelerin sivil topluma bakış açılarını değerlendirmek ve böylelikle sivil toplumun neliğine ilişkin yaşanan kaosun üstesinden gelebilmenin koşullarına işaret etmektir.

Anahtar Sözcükler

Sivil Toplum, Siyasal Toplum, Devlet, Sosyal Organizasyon.

Some Discussions on the Turkish NGO’s.

Abstract

Organizations (NGO) founded with the aim of forming a civil society in Turkey, although having roots back in the 1940s, developed to a great extent in the 1980s and began to be an influential subject in social life and/or in public sphere. Together with this fact, these organizations increasing in quantity suffered from the manipulations of interest groups and various political circles which tried to use them by means incompatible with their essential aims. This situation led to serious debates and to the need for renewal.

The basic purpose of our study is to evaluate the points of view of such interest groups and political circles. Thus it will be possible to figure out the conditions for overcoming the present chaos concerning the real essence of a civil society.

Keywords

NGO, Political Society, State, Social Organization

Giriş

Kökleri Antik Yunan’a kadar uzanan “sivil toplum” düşünüyü özellikle 1980’li yıllardan bu yana, bütün dünyada, üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Sivil toplum konusunda yapılan tartışmalarda sivil toplumun neliği, özellikleri, işlevleri vb. sorunlar ele alınmakta ve çözümlenmeye çalışılmaktadır. Ancak, bu konuda henüz tam bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Çünkü sivil toplum, değişik çevreler tarafından birbirinden farklı sorunlarla ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda çeşitli içerikler yüklenmektedir.

Sivil toplum anlayışı, günümüzde, herhangi bir toplumda bir kez biçimsel bir demokrasi düzeyine ulaşıldıktan sonra bu sürecin nasıl devam ettirilebileceği ve yeniden üretilebileceğiyle ilgili sorunların merkezinde yer almaktadır. Bunun yanında sivil toplum otoriter devlet yapısına sahip toplumlarda demokratikleşmenin ön koşullarının sağlanmasına ilişkin güncel kaygılarla da ilişkilidir. Ayrıca, sivil toplum anlayışı tarihî bir kavramı karşılamakla birlikte, son yıllarda feministler, Çevreciler, Yeşiller ve alternatif yaşamcılar gibi “Yeni Sosyal Hareketler” olarak nitelenen grupların güçlenerek

* 2-4 Kasım 2000 tarihinde gerçekleştirilen III. Ulusal Sosyoloji Kongresinde sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

gündemi işgal etmesi, etnik ve dinsel kimliklerin -özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde- yeniden canlanması ve Doğu Avrupa Bloku’nda yaşanan siyasal değişim rüzgarlarına ivme kazandıran [sivil] grupların ortaya çıkması gibi gelişmeler doğrultusunda üzerinde farklı çevrelerden pek çok kişinin değişik şeyler söylediği bir alan haline gelmiştir (Beckman, 1998:1; Göle, 1998:115; Usul, 1997:78-79; Walzer, 1992:33-41). Bununla birlikte sivil toplum anlayışının siyasal yaşamla olan yakın bağı, ona duyulan ilginin bir kat daha artmasına yol açmakta ve tartışmaların boyutlarını genişletmektedir. Ancak, tartışmaların boyutları ne olursa olsun, sivil toplumunun neliği/ne olduğu konusunda tam bir görüş birliği sağlanabilmiş değildir. Bunun en önemli nedenleri kuşkusuz, tarihsel süreçte çeşitli düşünürlerin “kavram olarak sivil toplum” a görece farklı içerikler yüklemeleri ve günümüzde değişik çevrelerin kendi dünya görüşleri doğrultusunda farklı sivil toplum anlayışlarını benimsemiş olmalarıdır (Ercan, 2000; Keane, 1994).

Sivil toplum konusunda yaşanan bu tartışmalar, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de vardır. Ancak Türkiye’deki tartışmalar Batı’daki tartışmalardan görece farklıdır.

Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları

Türkiye’deki sivil toplum tartışmalarının, özellikle son yıllarda yoğunlaştığı söylenebilir. Bunun nedenlerinden biri, dünyadaki tartışmaların ülkemizde de yankı bulmasıdır. Fakat asıl önemli neden, ülkemizde ilk örnekleri 1940’lı yıllarda görülen, ancak 1980’li yıllardan sonra büyük bir gelişim gösteren sivil toplum örgütlerinin sosyal yaşamda ve kamusal alanda etkili olmaya başlamasıdır.

Gerçekten de 1980 öncesi barlığı ya da yokluğu çok dikkati çekmeyen sivil toplum örgütlerinin sayısı bu dönemde büyük bir artış göstermiş ve 12 Eylül Anayasası’nın dayatmış olduğu yasaların, toplumda genel olarak hak ve özgürlükleri kısıtlaması sonucunda, farklı kesimler, siyasal ve kültürel içerikli istemlerini dile getirebilecekleri yer olarak sivil toplum örgütlerine yönelmişlerdir. Bu durumun doğal sonucu olarak, uzun zamandır az sayıda sosyal bilimci dışında ülkemizde neredeyse hiç kimsenin dikkatini çekmeyen “sivil toplum” kavramı son yıllarda birdenbire farklı çevrelerden çok sayıda kişinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Ancak, günümüzde sayıları oldukça fazla olan sivil toplum örgütlerinin¹ çeşitli çıkar grupları tarafından özsel amaçlarının dışında kullanılmaları konuya ilişkin ciddi tartışmaların yaşanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, aydın kesimin sivil toplumun neliği, sivil toplum örgütlerinin işlevlerinin neler olması gerektiği, sivil bir toplumun hangi özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklerin üzerinde inşa edilebileceği koşulların Türkiye’de ne derecede var olduğu gibi konular üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlayamamış olması, tartışmaların boyutlarını bir kat daha artırmaktadır. Öyle ki, neredeyse her kesim kendi politik iklimine özgü bir sivil toplum anlayışı ileri sürmekte ve bunun, en gerçekçi yaklaşım olduğunu savunmaktadır.

¹ Sivil toplum örgütlerinin sayısı, 1994 yılında altmış bin olarak ifade edilmektedir. Kaldı ki günümüzde bu sayının çok daha arttığı söylenebilir. Ancak belirtmeliyiz ki Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin ve bu örgütlere üye olanların sayısı Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça azdır (Kalaycıoğlu, 1998:111-135 ve Silier, 1998:3-4).

Türkiye’de sivil toplum konusunda yaşanan bu karmaşanın arka planında yatan neden, daha çok Türkiye’nin Doğu tipi-merkezietçi bir devlet geleneğine sahip olması² ve Batı’da Aydınlanma’dan beri sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri izlemede atık davranamamasıdır. Batı entelektüel alanında da aynı konuda tartışmalar devam etmektedir. Ancak, Batı’da Aristoteles’e kadar geri götürülebilecek olan sivil toplum anlayışı³, bu konuda çalışan düşünürlerce, özellikle 17. ve 18. yüzyıldan itibaren geliştirilmiş, teorik temelleri ortaya konmuş ve burjuva sınıfının Batı Avrupa ülkelerindeki tarihi gelişme biçimleri çerçevesinde oluşturulmuş bulunduğundan, tartışmalar Türkiye’dekilerden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir (Belge, 1989; Doğan, 2000; Ercan, 2000)⁴. Bu bağlamda Türkiye’deki sivil toplum anlayışında eksik olan Batı’da çoktan oluşturulmuş bulunan teorik temeller ve taklit edilmesi mümkün olmayan bir ilişkiler bütünlüğüdür. Ülkemizde gerek teorik eksikliğin giderilmesi için bazı önemli çalışmalar yapılmış olması⁵, gerekse Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devam eden Batı tipi bir toplum modeli yaratma girişimleri⁶ sorunun çözümünde yeterli olmamıştır. Bununla birlikte 12 Eylül askeri darbesinden olumsuz yönde etkilenen hemen herkesin, hangi siyasal çevreden olursa olsun, sivil toplum taraftarı haline gelmesi ve sivil toplum kavramını olumlamakla beraber farklı biçimlerde anlamlandırması, durumu daha karmaşık hale getirmektedir.

Türkiye’de 1983 seçimleriyle sona eren askeri yönetim döneminin ardından, sivil toplum örgütleri, bireyi devlet karşısında koruyacak mekanizmalar olarak değerlendirilmiştir. Böylece sivil toplum kavramına sihirli bir anlam yüklenmiş ve günlük dilde “askeri yönetimden arınmış toplum biçimi”ni adlandırmada kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda, sivil toplum kavramının dile getirdiği toplumsal siyasal gerçekliğinden daha çok, kendisi önemsenmiş ve “sivil toplumculuk” olarak niteleyebileceğimiz siyasal bir tutum ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, bugün Türkiye’de sivil toplum kavramının tarihsel kökenine bağlı olarak bir medenilik anlayışıyla, Batı Avrupa’nın toplumsal tarihinde çok önemli bir aşamayla ya da tarih felsefesi alanında bir tartışmayla ilgisi kalmamıştır. Öyle ki, sivil toplum kavramı daha çok bir takım sembollerini ifade etmeye yaramakta ve özgün anlamından uzaklaşmaktadır (Mardin, 1997:9-10; Belge, 1989:71; Sarıbay, 1994).

² Ernest Gellner, genel olarak Müslüman ülkelerde devletin güçsüz bir niteliğe sahip olduğunu, iddia etmektedir (Mabry, 1998:64-85; Usul, 1997:83). Metin Heper (1985 ve 1992) ise Türkiye’nin Doğu’dan farklı olarak “güçlü devlet” geleneğine sahip bulunduğunu belirtmekte ve bu “güçlü devlet”in sivil toplumun oluşmasını engellediğini ileri sürmektedir.

³ Sivil toplum kavramının ilk olarak Aristoteles tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Aristoteles’in politiké koinonia dediği, yurttaşların, kentlilerin politeslerin oluşturduğu politik düzendir; sivil toplum düzenidir ve üyeleri, kent devletinin yurttaşlarıdır. Bu kullanımında sivil toplum, “devlet” ile eş anlamlıdır (Keane, 1993:47-48, Kuçuradi, 1998:28, Therborn, 1999:167).

⁴ Türkiye’de Batı tipi bir sivil toplum hiçbir zaman oluşmadığından, bir düzenleme ve değiştirmeye gidebilmek için Türkiye ve Batı toplumları arasındaki farkları iyi bilmek gerekmektedir (Karaman, 1990:10-18; Küçükömer, 1994:135).

⁵ Bu konuda yapılan çalışmalara örnek olarak bkz. (1997), **Merhaba Sivil Toplum**, (Der. Taciser Ulaş), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yay. ve (1998), **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul: T.E. ve T.T.V. Yay., vd.

⁶ Öyle ki, “Türkiye’de devletin kendisi sivil [bir] toplum kurmaya çalışmıştır”(Karaman, 1990:16).

Günümüzde sivil toplum kavramı, kendiliğinden veya iradi olarak örgütlenmiş toplulukları adlandırmada kullanılmaktadır. Yine sivil toplum, devletin dışında bir alan olarak ele alınmakta ve devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı; toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmektedir. Bunlarla birlikte bazı zamanlarda sivil toplum devlet ile birey/aile arasındaki ara alan, müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanmaktadır (Erözden, 1997:13; Çaha, 1994:57; Kızılcelik ve Erjem, 1996:476; Sarıbay, 1992:112; Sunar, 1999:11; Tezcan, 1998). Sivil toplum kavramının neliğine ilişkin bu farklı görüşler, genel olarak kavramın siyasal veya askerî toplum kavramlarının karşılığı gibi kullanılmasını ya da devletin zıddı bir şey olarak ele alınmasını beraberinde getirmektedir (Akat, 1991:58; Öncü, 1991:41; Turan, 1991: 27). Hatta sivil toplum kavramı bazen, demokratik toplum, liberal toplum ya da açık toplum gibi kavramların yerine kullanılmaktadır.

Sivil toplumun kavramsallaştırılmasına dair birbirinden farklı saptamaları bildirmek mümkündür. Sivil topluma ilişkin bu türden farklı bakış açılarının ortak noktası, içinden çıkılması güç bir karmaşa ortamına neden olmalarıdır .

Kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukları ifade eden sivil toplum ve örgütleri, ülkemizde, her zaman kendiliğinden ve iradi olarak ortaya çıkmamışlardır. İlk örnekleri 1940’lı yıllarda görülen bu örgütlerin başlangıçta devlet tarafından teşekkül ettirildiği hepimizin bilgisi dahilindedir⁷. Kaldı ki, bu örgütler günümüzde de tam olarak devletten bağımsız olarak kurulamamakta ve faaliyet gösterememektedirler. Çünkü herhangi bir örgütün kurulma ve faaliyet göstermesi ülkemizde çeşitli yasa ve yönetmeliklerle denetim altında tutulmakta ve sınırlandırılmaktadır. Hatta bu örgütlerden bazıları hükümetler tarafından ya sürekli baskı altında tutularak devletin ideolojik aygıtları haline dönüştürülmekte ya da içlerindeki çoğulculuk motive edilerek kısa zamanda parçalanmalarına olanak sağlanmaktadır. Bu nedenle, ülkemizdeki sivil toplum örgütleri genellikle bürokratik gelenekler doğrultusunda hareket etmekte, toplumun taleplerini devlete iletmek yerine devletin taleplerini topluma dikte etmeye, devletin eylemlerini denetlemek yerine meşrulaştırmaya ve devleti toplumdan korumaya çalışmaktadır (Çaralan, 1999:31-33; Tekin, 2000:43-46; Turan:1991:32-34; Yavuz, 1999:70-71). Dolayısıyla, bizdeki sivil toplum profili, söz konusu tanıma çoğu zaman uymamaktadır.

Sivil toplum kavramı, ülkemizde başından itibaren devletin dışında kalan bir alan olarak ele alınmış ve devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı, toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmiştir. Bu bakış açısına göre devlet bir baskı mekanizmasıdır. Devletin dışında kalan alan ise baskı[lar]dan uzak, özgür bir alandır. Dolayısıyla, sivil toplum, devlete alternatif, özgürleştirici bir potansiyeli içinde barındırmaktadır. Aslında bu, 1968’lerden sonra Doğu Avrupa’da rejim

⁷ Ocak 2002 Çalışma Bakanlığı verilerine göre 1.892.493 üyesi bulunan Türk-İş Sendikasının ve çeşitli meslek birliklerinin devlet eliyle kurulması örnek olarak verilebilir.

muhafiflerinin sivil toplumu sonsuz bir özgürlükler alanı olarak görmelerinin bizdeki yansımasından başka bir şey değildir (Mert, 1998:38). Ancak, sivil toplumu bu şekilde ele almak, toplumdaki tek baskı unsurunun devlet olduğu yolundaki bir yargıyı kabullenmektir. Oysa, kapitalist ilişkilerin küreselleşme süreciyle bütün dünyada hızla yükseldiği ve bütün yaşam alanlarına nüfuz ettiği günümüzde, ekonomi, çok daha büyük bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır⁸. Kaldı ki sanayi toplumlarında iktidar ilişkilerini ekonomiden bağımsız olarak düşünmek, olası değildir. Bu nedenle sivil topluma ilişkin söz konusu yargıyı benimsemek, klasik liberal ekonomi anlayışının pazar ekonomisinin işleyişini toplumun doğal işleyişi olarak görmesinin tekrarından başka bir şey değildir (Erdoğan, 1993). Ülkemizde, özellikle Özal döneminden itibaren palazlanmaya başlayan liberalistlerin sivil toplum anlayışına sıkı sıkı sarılmalarının⁹ ardında yatan neden, bu şekilde tanımlanan sivil toplum anlayışı çerçevesinde kendi piyasa ekonomisi anlayışlarını gündeme taşımak istemeleridir. Onlara göre devlet hantaldır ve bundan dolayı ekonomik kalkınmanın ön koşulu olarak gördükleri özelleştirme programlarını kısa sürede gerçekleştirememektedir. Bu yüzden bir an önce devletin ekonomik etki alanı daraltılmalı, müdahaleleri sınırlandırılmalı ve bireysel teşebbüsler teşvik edilmelidir¹⁰. Görüldüğü gibi; böyle bir yaklaşım, ekonomik alanın iktidar ilişkilerinin ve bunların baskı işlevlerinin göz ardı edilmesini temsil etmektedir. Baskılardan arınmaya hizmet edeceği düşünülen sivil toplum, benzer türden baskıların oluşmasında kullanılacaktır. Bunun önüne geçmek içinse kavramı “liberal gündeme daha az bağlı olacak ve daha karmaşık ve liberal olmayan gerçekleri de düzenleme yeterliliğine sahip olacak şekilde genişletmemiz gerekir” (Beckman, 1999:9).

Sivil toplumun devlete alternatif, özgürleştirici bir potansiyeli içinde barındırdığını savunan liberalistler bu anlayışlarında yalnız değildirler. Özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde gündeme getirilen, yerelliklerin/özgünlüklerin muhafaza edilmesi gerektiği görüşünün postmodernist savunucuları sivil toplum konusunda liberalistlerin yanında yer almaktadırlar. Gerçekten de postmodernizmi savunanların dile getirdikleri sivil toplum anlayışı neredeyse liberallistlerle aynıdır. Ancak onlar bu anlayışı ekonomik alana ilişkin beklentilerinden dolayı değil, birey ve grupların kendi yerel/özgün değerlerini koruyarak devam ettirebilecekleri bir alana ihtiyaç duyduklarını düşündükleri için olumlamaktadırlar. Bu bakış açısına göre, modern toplumlarda akılcı-hukusal ilkeler doğrultusunda oluşturulmuş kamusal alan, insanı kendine yabancılaştırmaktadır. Bu toplum tipinde, insanların kendi değerlerini koruyup devam ettirebilecekleri tek alan, sivil toplum alanıdır. Böylelikle sivil toplum, devlet alanının dışında kalan bir alana işaret etmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda [modern] devletin değerlerine karşı alternatif değer sistemleri

⁸ IMF yetkilileri sık sık ülkemizi ziyaret ederek raporlar hazırlamakta ve hükümetleri izleyecekleri politikalar konusunda yönlendirmekte ve hatta zorlamaktadır. Yine iç piyasaya hakim olan özel sermaye sahiplerinin de hükümete kendi beklentileri doğrultusunda etki ettiği bilinmektedir.

⁹ Sadece Türkiye’de değil, dünyada "hakim kullanımlar, şu ya da bu türden bir liberalizme gösterilecek sadakati, kavramın ayrılmaz bir parçası yapma eğilimindedirler" (Beckman, 1999: 7).

¹⁰ TÜSİAD, GİAD, TOBB, MESS, TÜGİAD, TESEV, TOSAV ve TEGEV gibi sivil toplum örgütlerinin bu anlayışa hizmet ettiği bildirilebilir (Bali, 2000:33-42; Sancar, 2000:29).

geliştiren, birey ve grupların özerklik, bağımsızlık ve farklılıklarına işaret eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Çaha, 1994:57). Sivil topluma ilişkin bu değerlendirme, farklı çevreler tarafından benimsenmektedir. Bununla birlikte özellikle yeni muhafazakâr yaklaşımların, bu bakış açısının en önde gelen temsilcileri oldukları bildirilebilir (Kukathas,1998:64-67; Mert, 1998:38). Gerçekten de son zamanlarda sayıları hızla artan ve gelişen cemaatçi örgütlerin, bu yaklaşım taraftarlarınca desteklendikleri görülmektedir. Ancak, devletin baskısından uzak kalmak ve özgünlükleri yaşatmak adına kurulan bu örgütlerin sivil bir toplum oluşturmaya ne derece hizmet ettikleri tartışmalıdır. Görünen o ki, bu örgütlerden pek çoğu, özgün amaçlarından uzaklaşmışlardır. Kuşkusuz, bizim gibi modernleşme sürecini tam olarak tamamlamadan kendisini postmodernizm tartışmaları içinde bulmuş toplumlarda, bu gibi örgütlerin üyesi olmakla, devletin etki alanından kısmen uzak kalabilmek olasıdır. Ancak bu defa da, üyesi olunan örgütün değerlerine mutlak itaat edilmesi gerekmekte ve buna yönelik baskılara maruz kalınmaktadır. Bu nedenle, toplumumuzda bir taraftan temel hak ve hürriyetler tartışma konusu yapılırken, diğer taraftan aile, cemaat ve aşiret gibi kurumların geliştirilmeye çalışılması, sivil toplum açısından büyük çelişkilerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Sivil toplumu, bu şekilde, devletin dışında kalan bir alan olarak ele alanlar, onu siyasal alanın dışına yerleştirmekte ve hatta siyasal alanın karşıtı olarak değerlendirmektedirler. Sivil toplumun siyasal eleştiri potansiyelini dışlayan bu yaklaşım, devletin baskısına karşı toplumda sivil bir demokratik inisiyatifin bulunduğu varsayımına dayanmaktadır¹¹. Bu bakış, her şeyden önce Türkiye’de siyasete ilişkin kavramların temellendirmelerinde ve irdelenmelerinde yaşanan eksiklikler ve 1980 sonrası ekonomik liberalizmin yükselmesiyle ilintilidir (Mert, 1998:39). Ancak dikkat çekici olan, ekonomik liberalizm ya da postmodernizm adına sivil toplumculuk yapanların, bunu “demokratik” olarak ifade etmeleridir.

Sivil toplumu, bazı liberal veya muhafazakâr gruplar gibi siyasal toplumun karşıtı olarak ele alanların en önde gelenlerinden biri İslamcılardır. Modern toplumsal yaşam biçimiyle ve özellikle devletin “laiklik” ilkesiyle hiç de barışık olmayan bu kesim, özde dini ilkelerin kamusal alanda hakim olmasını istemektedir. Sivil toplumun böyle devlet dışında yer alan ve onun etkilerinden uzak olmayı hedefleyen bir alan olarak sunulması, mevcut siyasal sistemin İslamcı karşıtlarının bu anlayışa giderek daha çok sahip çıkmalarına neden olmuştur. Ancak, İslamiyetin sivil toplum anlayışı ile ne derece uyumlu olduğu konusunda henüz bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Bu konuda iki farklı yaklaşımın bulunduğu bildirilebilir. Bunlardan ilki, İslamiyetin, cemaatçi bir yapıya sahip olduğu üzerinde durarak, birey özerkliğini yok saydığını ve alternatif bir devlet hegemonyasına yöneldiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle İslamcı örgütler, kesinlikle sivil toplumun bir üyesi olamaz. Diğer ise Türkiye’de, İslamcı grupların, liberalist bakış açısıyla gelişen bireycilik anlayışı ve piyasa ekonomisi koşullarına ayak uydurmaya başladıklarını iddia etmektedir. Buna göre İslamcı gruplar, sistemle uyum sağlamaya ve onun etkin bir üyesi olmaya başlamışlardır. Dolayısıyla İslamiyet, sivil toplum anlayışıyla barışık

¹¹ Refahyol hükümeti döneminde(1996), Türk-İş, TESK, TİSK, TOBB ve DİSK’in bir araya gelerek “sivil inisiyatif”i oluşturması, bu bakış açısının ürünüdür.

durumdadır (Hann, 2000, Kukathas, 1998:57-67; Özdalga, 1999:97-111; Sarıbay, 1992: 116; Sunar;1999: 11-21; Tıbbı, 1999:31-42). Böyle bir ikilem, aslında daha çok İslamcı hareket içinde, cemaatçilik ile bireycilik arasında süre giden çekişmeyle ve ulusal düzeyde hangisinin galip geleceğiyle ilgilidir¹². Türkiye’de, mevcut durumda, radikal İslamcı grupların henüz siyasi düzeni yıkıp yerine yenisini kuracak kadar taraftara sahip olmadığı bilinmektedir. Ancak yine de bu hareketin, çalışmalarına üstü kapalı da olsa devam edeceği ve “demokratik Cumhuriyet düzeni”ni yıkmak için, demokrasinin kendi olanaklarından yararlanmaktan çekinmeyecekleri de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle her ne kadar son dönemde İslamın demokrasi ve sivil toplumla uyumlu hale getirilmesine yönelik arayışlar ağırlık kazansa da (Sarıbay 1998:102) İslamcı örgütlerin çok sesliliğe hizmet ettikleri yolundaki söylemleri daha uzun süre kuşkuyla karşılanmaya devam edeceğe benzemektedir.

Sivil toplumun, liberal ekonomi taraftarları, yeni muhafazakârlar ve İslamcılar tarafından devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı, toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmesinden yanıda, onu yaşanabilir bir demokrasi düzeyine ulaşmanın önkoşulu olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşte sivil toplum, devlet ile birey/aile arasındaki ara alan -müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan- olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir anlayışta sivil toplum, devletten ayrı ama onunla özerk bir ilişki içinde bulunan, kendi özerk çıkarlarının korunması ve yayılması adına kurulmuş örgütlerden oluşmaktadır. Bu bakış açısında devlet ile toplum arasındaki aracı örgütler olarak sivil toplumun en temel işlevi, kişilerin kendi özgür iradeleriyle ortaya koydukları bu alanın demokratikleşmeye ne derece hizmet ettiklerinde yatmaktadır.

Bu bakış açısının temsilcilerinden bazıları, ekonomik alanın bu ara örgütlenmelere dahil edilmesi gerektiği görüşünü savunan liberalistlerden oluşmaktadır. Ancak onların bu tavrı, hiç samimi görünmemektedir. Çünkü, piyasa ekonomisi için içine girince, kişisel menfaatler ön plana çıkmakta, sermaye sahipleri dışındaki kitlelerin istek ve beklentileri geri plana atılmakta, hatta onların oluşturduğu örgütler daha az önemli ya da sistem düşmanı örgütler olarak değerlendirilmektedir (Beckman, 1998:7). Öyle ki, bir takım örgütler demokratik kaygıyla kurulmuş olsalar bile liberal anlayışın doğasına uygun olarak kısa zamanda özgün amaçlarından uzaklaşmakta ve ekonomik çıkarları peşinde koşmaktadırlar.

Aynı bakış açısının diğer temsilcileri ise ekonomik alanın bu ara örgütlenmelerin dışında bırakılması gerektiğini savunan gruplardır. Böyle bir yaklaşımda devlet ile birey/aile arasındaki aracı kurumların demokratikleşmeye hizmet edebilmeleri için öncelikle kendi içlerinde katılım ve demokrasi pratiklerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri sadece kendi içlerinde zorlama olmaksızın bir müzakere ve birleşme ortamı oluşturduktan

¹² Özdalga'nın deyiimiyle “bizzat İslami hareket içinde cemaatçilik ile bireycilik arasında bir halat çekme oyunu sürüp gidiyor. Onların örgütlerini, sivil toplum yapısına uygunsuz diye mahkûm etmenin yanlış olmasının önemli bir nedeni ... budur” (1999:102).

sonra devletle ya da diğer örgütlerle aynı süreci başlatabileceklerdir (Erdoğan Tosun, 2000:52-54). Ancak Türkiye’de durum hiç de böyle değildir. Çünkü sivil toplum örgütleri başta kendi içlerinde demokratik bir ortam yaratamamaktadırlar. Bu örgütlerin hemen hepsinde farklılıklara ve çokselsliliğe tahammülsüzlük gösterilmekte, tepeden inme ve merkezîyetçi bir yönetim anlayışı benimsenmekte ve dayatmacı bir karar alma mekanizması işletilmektedir. Hal böyle olunca, bu tür örgütlerin demokratikleşmeye nasıl hizmet edecekleri merak uyandırmaktadır.

Sivil toplumu “askeri toplum”un karşıtı olarak ele almak da büyük sakıncalar doğurmaktadır. Bu söylem belki Batı burjuva toplumsal yapısıyla uyumlu olabilir. Ancak Türkiye’de siyasal sivilliğin oluşturulmasında ve demokrasi anlayışının hayata geçirilmesinde askeri kurumların oynadığı rol göz önünde bulundurulduğunda (Wedel, 1997:140-144) böyle keskin bir karşıtlıktan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, sivil toplum kavramının bir de demokratik toplum, liberal toplum ya da açık toplum gibi kavramların yerine kullanılması, sivil toplum konusundaki sorunları daha da derinleştirmektedir. Oysa sivil toplum kavramı, bu kavramlarla bir şekilde ilintili olmakla beraber onlarla aynı şeyi ifade etmemektedir. Kuşkusuz, “sivil toplum normu gerçekliği karşıladığı ölçüde, demokratik bir siyasi yapı için iyi bir zemindir” (Therborn, 1998:64). Ancak, ne kadar yakın ilişki içinde olurlarsa olsunlar, sivil toplum ve demokratik toplum birbirlerinin eşdeğeri değildir ve birbirlerini tam olarak karşılamazlar. Çünkü “sivil toplum çerçevesine dahil olmak, ne kendi başına demokrat sayılmaktır, ne de devlet iktidarının yerini alacak alternatif, ama ona benzer bir iktidar odağı geliştirmektir” (Sarıbay, 1994:129). Yine liberal toplum anlayışı - özellikle ekonomik alanda- birey ve gruplara özgürlük tanınması ve devletin müdahale alanının kısıtlanması gerektiği üzerinde odaklaştığından, sivil toplum anlayışıyla karıştırılmaktadır. Ancak, liberal toplum sivil toplumla aynı şey olmadığı gibi, liberal bir toplumda sivil toplumun gelişip gelişemeyeceği bile tartışmalıdır (Dahrendorf, 1991:73; Kukathas, 1998:62). Bunların yanında açık toplum da sivil toplum ile yakın ilişkide olan bir kavram olmakla beraber, aynı şeyi ifade etmemektedir. Sivil toplum, açık toplumu oluşturan öğelerden sadece biridir (Ercan, 2000; Karaman, 1990:8, Popper, 1989:165-191).

Sonuç

Türkiye’de modernliğin gereklerinin tam olarak yerine getirilememesi nedeniyle, sivil toplumun Batı kaynaklı açıklamaları, ülkedeki mevcut sivil toplum anlayışını ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sivil toplumun ülkemiz için gerekliliği bir yana, bunun tanımlanması, temellendirilmesi, özelliklerinin ve işlevlerinin neler olduğu/olması gerektiği konusunda mevcut koşullar ışığında gerçekçi bir değerlendirmeye gidilmesi gerekmektedir. Sivil topluma ilişkin beklentilerin gerçekleştirilebilmesi, öncelikle sivil toplum kavramının neyi ifade ettiğine ilişkin bir uzlaşma sağlanmasına bağlıdır. Bunun için sivil toplum anlayışının temelleri ciddi biçimde sorgulanmalı ve bunlar Türkiye’nin özgün koşulları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Böyle bir yaklaşım, sivil toplumun oluşmasında ne gibi temel gerekliliklerin yerine getirilmesi konusuna ve nasıl geliştirilebileceğine büyük açıklık getirecektir. Bunun ardından, sivil bir toplumda bulunması gereken özellikler irdelenmeli ve

varolan -en azından kendini bu şekilde niteleyen- sivil toplum örgütlerinin özelliklerinin bunları ne derece taşıdıkları ortaya konulmalıdır. Bu konuların net bir biçimde ortaya konulması sivil toplumun işlevlerinin neler olması gerektiğini de beraberinde getirecektir. Böyle bir bakış açısıyla soruna yaklaşmak, sorunun çözümüne yardımcı olacaktır. Bununla birlikte, sivil topluma ilişkin yaşanan sorunun üstesinden gelebilmek, sadece belli çevrelerin bu konu üzerinde teori üretmeleriyle mümkün görünmemektedir. Bunun için bütün toplumsal kurumların harekete geçirilmesi ve toplumun sivil ve siyasal alanla ilişkili olarak yeniden bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü, sivil toplumu diğer toplumsal kurumlardan bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Tam tersine sivil toplum, diğer bütün kurumlarla, özellikle de siyaset kurumuyla yakından ilişkilidir; hatta siyasetten arınmış bir sivil toplumu düşünmek bile söz konusu değildir. Bu nedenle siyasal alana ilişkin her türlü söylemin bir an önce tabu olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Ancak sivil topluma ilişkin sorunların çözümleri üretilebile, Türkiye'deki ekonomik, kültürel ve siyasal alanda yaşanan istikrarsızlıklar ile denge sağlama adına izlenen dışa bağımlı politikaların bunları hayata geçirmeyi zorlaştıracağı son derece açıktır. Bundan dolayı kısa vadede bir çözüm beklemek, biraz ütöpik bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- AKAT, A. Savaş. (1991), "Sivil Toplum ve Ekonomi", iç. **Sivil Toplum**. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yayınları, s.57-72.
- BALİ, Rıfat N. (2000), "Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Elitizm", **Birikim**. Sayı: 130, s.33-42.
- BECKMAN, Björn. (1998), "Demokratikleşmeyi Anlamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar", (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum Demokrasi ve Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.1-10.
- BELGE, Murat. (1989), **Sosyalizm Türkiye ve Gelecek**. İstanbul: Belge Yay.
- ÇAHA, Ömer. (1994), "Sivil Toplumun Dünü ve Bugününde Kadın", **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 26, s.57-59.
- ÇARALAN, İhsan. (1999), "Sivil Toplum Örgütleri Ne Kadar Sivil?", **Evensel Kültür**. Sayı: 94, s.31-33.
- DAHRENDORF, Ralf. (1991), "Sivil Toplumla Birleşilebilir mi?" (Çev. Tahir Balkan), **New Perspectives Quarterly**. C.1-2, s.72-74.
- DOĞAN, İsmail. (2000), "Sivil Toplum: Ondan Bizde de Var", iç. **Sivil Toplum**. İstanbul: Sistem Yay., s.20-40.
- ERCAN, Hülya. (2000), **Antonio Gramsci ve Sivil Toplum**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün. (2000), "Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Demokrasi", **Birikim**. Sayı: 130, s.52-60.
- ERDOĞAN, Mustafa. (1993), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- ERÖZDEN, Ozan. (1997),“STK’lar ve Hukuki Çerçeve ve Yenilik Talepleri Üzerine Notlar”, iç. **Merhaba Sivil Toplum**. (Der. Taciser Ulaş), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yay., s.13-22.
- GÖLE, Nilüfer. (1998), “Yurtdışı İlişkilere Kuramsal Bir Bakış”, iç. **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**. İstanbul: T. E. ve T. T.V. Yay., s.114-120.
- HANN, Criss. (2000), “Problems with the (de)privatization of Religion”, iç. *Anthropology Today*, Vol.16, p.14-20.
- HEPER, Metin. (1985), **The State Tradition In Turkey**. Walkigton: The Eathen Press.
- HEPER, Metin. (1992) “The Strong State and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective”, iç. **Democracy And Modernity**. S.N. Eisenstadt, Leiden (Der.), E.S. Brill.
- KALAYCIOĞLU, Ersin. (1998), “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Sistem”, iç. **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**. (Der. E.F. Keyman ve A.Y. Sarıbay), Ankara: Vadi Yay., 111-135.
- KARAMAN, Lütfullah. (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 10, s.4-22.
- KEANE, John. (1994), **Demokrasi ve Sivil Toplum**. (Çev. Necmi Erdoğan), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- KIZILÇELİK, Sezgin ve Yaşar ERJEM. (1996), **Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü**. İzmir: Saray Kitabevi.
- KUÇURADİ, İonna. (1998), “Sivil Toplum Kuruluşları-Kavramlar”, iç. **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**. İstanbul: T. E. ve T. T. V. Yay., s.24-31.
- KUKATHAS, Chandar. (1998), “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, (Çev. M.B. Seçilmişoğlu ve E. Köktaş), **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 53, s.57-67.
- KÜÇÜKÖMER, İdris. (1994), **Sivil Toplum Yazıları**. İstanbul: Bağlam Yay.
- MARBY, Tristan J. (1998), “Modernization, nationalism and Islam: An examination of Ernest Gellner’s writings on Muslim...”, iç. **Ethic&Racial Studies**. Vol. 21, p.64-85.
- MARDİN, Şerif. (1997), “Sivil Toplum”, iç. **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**. (Der. M. Türköne ve T. Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, s.9-19.
- MERT, Nuray. (1998), “Sivil Toplum Tartışmaları”, **Toplumbilim**. Sayı: 8, s.37-41.
- ÖNCÜ, Ayşe. (1991), “Sivil Toplum ve Katılım”, iç. **Sivil Toplum**. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yay., s.41-48.
- ÖZDALGA, Elisabeth. (1998), “Sivil Toplum ve Düşmanları”, (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.97-111.
- POPPER, Karl R. (1989), **Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1**. (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.

- SANCAR, Mithat. (2000), “Global Sivil Toplum mu?”, **Birikim**. Sayı: 130, s.19-32.
- SARIBAY, A. Yaşar. (1992), “Türk Siyasal Kültürünün Yeni Bir Sembolü: Sivil Toplum”, **Birikim**, Sayı: 38/39, s.112-116.
- SARIBAY, A. Yaşar. (1994), **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm**. İstanbul: İletişim Yay.
- SARIBAY, A. Yaşar. (1998), “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, iç. **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**. (Der. E.F. Keyman ve A.Y. Sarıbay), Ankara: Vadi Yay., 88-110.
- SİLİER, Orhan. (1998), “Açılış Konuşması”, iç. **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**. İstanbul: T. E. ve T. T.V. Yay., s.3-5.
- SUNAR, İlkay. (1999), “Sivil Toplum ve İslamiyet” (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.11-21.
- TEZCAN, Mahmut. (1998), “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Ülkemizde Sivil Toplum Örgütlerinin Gelişimine Eleştirel Bir Bakış”, iç. **75. Yılında Tüm Boyutlarıyla Cumhuriyet Sempozyumu**. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., s.69-74.
- TEKİN, Serdar. (2000), “Sivil Toplumun Devletiyle Bölünmez Bütünlüğü”, **Birikim**. Sayı: 130, s.43-46.
- THERBORN, Göran. (1999), “Sivil Toplumun Ötesi: Demokratik Deneyimler ve Ortadoğu’ya Uygunlukları” (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.61-73.
- TIBI, Bassam. (1999), “İslam Uygarlığında Sivil Toplumun Kültürel Dayanağı: İslam ve Demokrasi-Uygarlıklar Arasındaki Köprüler” (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.61-73.
- TURAN, İlter. (1991), “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, iç. **Sivil Toplum**. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yay., s.27-34.
- USUL, Resul. (1997), “Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı – Eleştirel Bir Yaklaşım-”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 47, s.78-92.
- YAVUZ, Hilmi. (1999), “Sivil Toplum mu, Devletin İdeolojik Aygıtı mı? (1)”, iç. **İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar**. İstanbul: Boyut Kitapları, s.70-71.
- WEDEL, Heidi. (1997), “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sivil Toplumun Nüveleri- Demokratikleşmenin taşıyıcısı mı Yeni Bir Seçkinler Örgütlenmesi mi?” (Çev. Erol Özbek), iç. **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**. (Der. F. İbrahim ve H. Wedel.), İstanbul: İletişim Yay., s.137-162.
- WALZER, Michael. (1992), “Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım”, (Çev. Nuran Erol), iç. **Birikim**. Sayı: 37, s.33- 41.